CATHERINE BELTON

DE MANNEN VAN POETIN

HOE DE KGB RUSLAND HEROVERDE EN VERVOLGENS DE STRIJD AANGING MET HET WESTEN

Vertaald door Alexander van Kesteren, Jan van den Berg,
Marieke van Muijden, Annemie de Vries, Arian Verheij
en Gretske de Haan

2022 Prometheus Amsterdam

De mannen van Poetin_150x230_HR2.indd 3 13-05-2022 14:05

Voor mijn ouders, Marjorie en Derek,
en ook voor Richard en Catherine Birkett

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Postbus 1662, 1000 BR Amsterdam.

Oorspronkelijke titel *Putin's People. How the KGB Took Back Russia and Then Took On the West*
© 2020 Catherine Belton
© 2022 Nederlandse vertaling Uitgeverij Prometheus en Alexander van Kesteren, Jan van den Berg, Marieke van Muijden, Annemie de Vries, Arian Verheij en Gretske de Haan
Omslagontwerp DPS Design & Prepress Studio
Foto omslag Sasha Mordovets/GettyImages
Foto auteur Adam Ihse/ANP
Lithografie afbeeldingen BFC, Bert van der Horst, Amersfoort
Zetwerk Mat-Zet bv, Huizen
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 5179 9

Proloog

Moskouregels

Laat op een avond in mei 2015 bladerde Sergej Poegatsjov door een fotoalbum met familiekiekjes van dertien jaar of langer geleden. Op een foto van een verjaardagsfeestje in zijn datsja in Moskou staat zijn zoon Viktor met neergeslagen ogen terwijl Maria, de dochter van Vladimir Poetin, hem lachend iets in zijn oor fluistert. Op een andere foto poseren Viktor en Sergejs andere zoon, Aleksandr, samen met Poetins beide dochters op een houten wenteltrap in de presidentiële bibliotheek. In de hoek staat ook Ljoedmila Poetina, toen nog de vrouw van de Russische president, met een glimlach op haar gezicht.

We zaten in de keuken van Poegatsjovs meeste recente adres, een herenhuis met drie verdiepingen in de rijke Londense buurt Chelsea. Het schemerlicht viel door de monumentaal hoge ramen, je hoorde vogels tjilpen in de bomen buiten en het vage gonzen van het verkeer op de nabije King's Road. Poegatsjovs vroegere leven in het centrum van de macht – dealtjes sluiten, onophoudelijk konkelen en het waarborgen van de onderlinge 'verstandhouding' tussen machtige vrienden in de coulissen van het Kremlin – leek eindeloos ver weg. In werkelijkheid loerde de lange arm van Moskou in het schemerduister buiten zijn voordeur.

De dag ervoor had Poegatsjov zich genoodzaakt gezien bescherming te vragen van de antiterrorisme-eenheid van het Verenigd Koninkrijk. Zijn bodyguards hadden kistjes met uitstekende draadjes aangetroffen onder zowel zijn Rolls-Royce als het busje dat zijn drie jongste kinderen, van zeven, vijf en drie jaar, naar school bracht. Inmiddels had die eenheid, SO15, op de muur van Poegatsjovs woonkamer, achter het hobbelpaard en tegenover de familieportretten, een grijs kastje geïnstalleerd waarmee in het geval van een aanslag alarm kon worden geslagen.

Vijftien jaar eerder had Poegatsjov als insider in het Kremlin onvermoeibaar gekonkeld om Vladimir Poetin aan de macht te helpen. Ooit had hij bekendgestaan als 'de bankier van het Kremlin'. Hij was een meester in het sluiten van deals in achterkamertjes, de handigheidjes waarmee het land destijds werd bestuurd. Jarenlang leek hij onaantastbaar. Hij was immers een lid van

De mannen van Poetin_150x230_HR2.indd 13 13-05-2022 14:05

die kring van intimi die aan de touwtjes trokken en de regels in hun eigen voordeel ombogen of simpelweg herschreven. De veiligheidsdiensten, rechtbanken en zelfs verkiezingen stonden in hun dienst. Maar nu had datzelfde machtige Kremlinapparaat zich tegen hem gekeerd. Deze lange, Russisch-orthodoxe gelovige met donkere baard en sympathieke glimlach was het meest recente slachtoffer van Poetins continu toenemende reikwijdte en slagkracht. Eerst had het Kremlin zijn pijlen op Poegatsjovs zakenimperium gericht. Het had zijn bedrijven ingepalmd. Poegatsjov had geweten hoe laat het was en was uit Rusland vertrokken. Hij nam de wijk naar eerst Frankrijk en later Engeland. Poetins mannen pakten zijn hotelproject op het Rode Plein af, op een steenworp afstand van het Kremlin, dat hem eerder nog door Poetin was gegund. Zonder enige vorm van compensatie. Vervolgens werden zijn scheepswerven, twee van de grootste in Rusland met een geschatte waarde van 3,5 miljard dollar, voor een fractie van dat bedrag overgenomen door Igor Setsjin, een van Poetins belangrijkste bondgenoten. Daarna volgde zijn kolenproject, dat in de Siberische regio Toeva 's werelds grootste steenkolenvoorraad omvatte en een geschatte waarde van 4 miljard dollar vertegenwoordigde. Het werd voor 150 miljoen dollar op de kop getikt door een getrouwe van Ramzan Kadyrov, de autoritaire Tsjetsjeense president.[1]

Ondertussen schoof Poetins kliek hem ook de schuld in de schoenen voor het bankroet van de Mezjprom-bank. Die bank, waarvan Poegatsjov in de jaren negentig een van de medeoprichters was geweest, had ooit gefungeerd als zijn sleutel tot de macht. De autoriteiten dienden een aanklacht in tegen Poegatsjov: hij zou het faillissement van Mezjprom hebben veroorzaakt door midden in de financiële crisis van 2008 een bedrag van 700 miljoen dollar over te boeken naar een Zwitserse bankrekening. Poegatsjovs tegenwerping dat het hierbij om zijn eigen geld was gegaan, werd door het Kremlin in de wind geslagen. Blijkbaar was evenmin van belang dat Setsjins overname van de scheepswerven tegen een fractie van hun eigenlijke waarde er de voornaamste oorzaak van was dat de bank haar schuldeisers niet meer kon betalen.[2]

Dat het Kremlin hier de hand in had was onmiskenbaar. 'Mensen binnen het staatsapparaat manipuleerden de regels om de val van de bank te bewerkstelligen. Dat ze daarbij zichzelf verrijkten hoeft niet te verbazen,' zei Richard Hainsworth, een ervaren expert op het terrein van het Russische bankwezen.[3]

Deze episode was kenmerkend voor een Kremlin dat op meedogenloze wijze zijn verstrekkende invloed aanwendde. Eerst was het Kremlin achter politieke vijanden aan gegaan. En inmiddels richtte het zich op Poetins oudbondgenoten. Poegatsjov was de eerste van zijn vroegere intimi die voor de bijl ging. Nu breidde het Kremlin zijn campagne tegen hem uit: van de on-

De mannen van Poetin_150x230_HR2.indd 14 13-05-2022 14:05

beschaamde manier van doen in de rechtszalen achter gesloten deuren in Moskou naar het schijnbaar achtenswaardige High Court in Londen. Maar ook daar kreeg het Kremlin zonder moeite gedaan dat Poegatsjovs tegoeden werden bevroren. En passant wist het in de rechtszaal de zakenmagnaat danig van de kook te brengen.

Vanaf het moment dat Poegatsjov Rusland had verlaten, zat het Kremlin achter hem aan. In Frankrijk werd hij bedreigd door trawanten van de curator van de Mezjprom-bank. Drie leden van een maffiabende uit Moskou namen hem mee op een jacht voor de kust van Nice en eisten dat hij met 350 miljoen dollar de 'veiligheid' van zijn familie afkocht. Uit gerechtelijke bewijsstukken blijkt dat ze hem voorhielden dat dat 'de prijs van vrede' was, dat wil zeggen de prijs om de Russische aanklacht vanwege het Mezjprom-bankroet te laten verdwijnen.[4] In de Britse rechtszalen was Poegatsjov als een vis op het droge, hij bleek niet in staat te handelen volgens de hem onbekende Britse regels en procedures. Hij was simpelweg te zeer gewend aan het gekonkel in de achterkamertjes uit zijn Kremlinjaren en om dankzij zijn geprivilegieerde positie en macht door de mazen van de wet te glippen. Mede daardoor schoot hij zichzelf in de voet. Hij was er zo van overtuigd dat hij in zijn recht stond en dat hij het volgende slachtoffer was wiens eigendommen door het Kremlin werden ingepikt, dat hij meende boven de bepalingen van de Britse rechtbanken te staan. Hij trok zich weinig aan van gerechtelijke bevelen met betrekking tot zijn bevroren tegoeden en spendeerde miljoenen ponden van een rekening die hij voor de Britse rechtbank verborgen had gehouden. Hij vond dat de openbaarmakingsregels niet voor hem golden, dat die volstrekt onbelangrijk waren afgezet tegen de ramp die zijn zakenimperium had getroffen en dat het hoe dan ook allemaal onderdeel uitmaakte van de Kremlinoperatie om hem op alle mogelijke manieren dwars te zitten. Maar het Kremlin was er bedreven in geraakt om zijn vijanden via het Britse rechtsstelsel te bestoken. Ondertussen zorgde een pr-campagne ervoor dat de pagina's van de Britse tabloids bol stonden van aantijgingen over de rijkdommen die deze Russische oligarch zou hebben gestolen.

Het Kremlin wist inmiddels hoe het Britse rechtsstelsel functioneerde. Dat leerproces had een vlucht genomen toen Roman Abramovitsj zijn juridische overwinning behaalde op Boris Berezovski, de verbannen oligarch die was uitgegroeid tot Poetins felste criticus. Volgens sommigen had die rechtszaak de Russische geschiedenis op zijn kop gezet. Berezovski was een vroegere Kremlininsider met een vlotte babbel die in de Britse rechtszaal tevergeefs had geprobeerd om 6,5 miljard dollar los te krijgen van Roman Abramovitsj, zijn voormalige zakenpartner en tevens voormalig federaal gouverneur. De

De mannen van Poetin_150x230_HR2.indd 15 13-05-2022 14:05

rechter die op deze zaak zat, Dame Elizabeth Gloster, hechtte weinig geloof aan Berezovski's beweringen dat hij samen met Abramovitsj mede-eigenaar was geweest van zowel een van Ruslands grootste oliebedrijven, Sibneft, als van een belang in Rusal, de grootste aluminiumproducent van Rusland, en dat Abramovitsj hem had gedwongen om die belangen tegen een spotprijs van de hand te doen. Gloster zei dat ze Berezovski een 'zeer onbetrouwbare getuige' achtte.[5] Ze koos dus de kant van Abramovitsj, die beweerde dat Berezovski die belangen nooit had bezeten en dat hij alleen betalingen voor politieke bescherming had ontvangen. In Rusland werd met verbazing kennisgenomen van dit vonnis, aangezien Berezovski daar alom werd beschouwd als medeeigenaar van Sibneft. Berezovski protesteerde. Aan het begin van het proces had de rechter toegegeven dat Abramovitsj in eerdere stadia van het proces was bijgestaan door haar stiefzoon. Volgens Berezovski's advocaten was diens betrokkenheid echter groter geweest. Toch gingen ze niet in beroep.[6]

Vervolgens finetunede het Kremlin zijn manier van optreden binnen het Britse rechtssysteem tijden het proces tegen Moechtar Abljazov, een Kazachse miljardair en tevens een van de grootste politieke vijanden van Noersoeltan Nazarbajev, de president van Kazachstan en een bondgenoot van het Kremlin. Abljazov werd aangeklaagd door het Russische staatsbedrijf dat instaat voor het depositogarantiestelsel. Van de Kazachse BTA, de bank waarvan Abljazov directeur was en die talrijke filialen verspreid over heel Rusland had, zou hij meer dan 4 miljard dollar hebben weggesluisd. Het Russische staatsbedrijf nam Hogan Lovells in de arm, een vooraanstaand advocatenkantoor uit Londen. De advocaten dienden elf aanklachten wegens fraude in het VK in tegen Abljazov, en ook een verzoek om zijn tegoeden te bevriezen. Privédetectives volgden het spoor van de weggesluisde 4 miljard tot aan een netwerk van offshorebedrijven die in handen waren van de Kazachse magnaat.[7]

Maar in het geval van Poegatsjov kwamen er helemaal geen gestolen of verborgen eigendommen aan het licht. In het VK noch elders buiten Rusland werden ooit fraudeaanklachten tegen hem ingediend. Op basis van niet meer dan een Russische gerechtelijke uitspraak slaagde hetzelfde advocatenteam van Hogan Lovells erin om Poegatsjovs tegoeden te laten blokkeren. Daarnaast bleken ze hem keer op keer een stap voor terwijl hij zich vooral opwond over het ene na het andere gerechtelijke bevel dat zijn kant op kwam. Nadat hij werd ondervraagd over zijn eigendommen, bleek hij onjuiste informatie te hebben verstrekt over de verkoop van zijn kolenbedrijf: was dat nu door hemzelf of door zijn zoon gedaan? De rechter leek er geen boodschap aan te hebben dat de verkoop werd doorgedrukt tegen een prijs die nog geen twintigste van de werkelijke bedrijfswaarde vertegenwoordigde. Het enige

De mannen van Poetin_150x230_HR2.indd 16 13-05-2022 14:05

wat blijkbaar telde, was of Poegatsjov volgens de regels had gehandeld en al zijn bezittingen had aangegeven. De advocaten van het Kremlin draaiden de juridische duimschroeven aan. Poegatsjov moest bij de rechtbank zijn paspoort inleveren en mocht tijdens een lange periode van ondervragingen met betrekking tot de openbaarmaking van zijn eigendommen het Verenigd Koninkrijk niet verlaten. Zelf dankte hij een hele reeks advocaten af. Die betoonden zich op hun beurt stomverbaasd dat deze zaak in het VK nooit inhoudelijk was bekeken. Ondertussen zagen de meer louche advocaten hem vooral als een makkelijke prooi. Uit bronnen blijkt dat de advocatenkantoren, verwend als ze waren door een overvloed aan Russische processen waarbij zakenmagnaten uit Moskou flink betaalden om die in het High Court in Londen te laten voorkomen, astronomische bedragen rekenden voor werk dat ze helemaal nooit deden. Pr-bedrijven boden aan om à raison van 100.000 pond per maand Poegatsjovs imago op te vijzelen. 'Hij bevindt zich nu op ons terrein,' zei een partner van een internationaal advocatenkantoor dat hem vertegenwoordigde.

Aanvankelijk veronderstelde Poegatsjov nog dat het proces tegen hem het initiatief was van ongezeglijke types uit het Kremlin die graag een streep onder de door hen uitgevoerde onteigening van zijn zakenimperium wilden zetten. Maar naarmate de campagne werd uitgebreid en Poegatsjov zich ook zorgen over zijn fysieke veiligheid begon te maken, raakte hij ervan overtuigd dat Poetin zelf de grote aanjager was. 'Hoe kan hij me dit aandoen? Ik heb hem nota bene aan het presidentschap geholpen,' zei hij op die avond in zijn keuken in Chelsea terwijl hij nog altijd in shock verkeerde over het bezoek van SO15 en de verdachte apparaatjes die onder zijn auto's waren aangetroffen.[8] Het Kremlin had een voormalige vriend van Poegatsjov naar Londen gestuurd met de boodschap dat Poetin persoonlijk toezag op elke stap van de campagne tegen hem. Die man had hem gewaarschuwd: 'We hebben hier alles onder controle, alles is in gereedheid gebracht.'

Dat het geld van het Kremlin in Londen steeds meer invloed uitoefende, kwam voor Poegatsjov niet als een verrassing. Ver voordat de juridische aanval op hem werd ingezet, ontmoette hij de ene na de andere Engelse lord die hem met een brede grijns de hand schudde en zei hoe geweldig Poetin wel niet was. Hoewel ze in die dagen geloofden dat Poegatsjov 'Poetins bankier' was, zoals de pers hem destijds aanduidde, vroegen ze hem desalniettemin om te doneren aan de Conservative Party. Zonder vragen of kritische kanttekeningen. Al zijn oude vrienden van het Kremlin hadden familieleden en maîtresses in de stad wonen. Wanneer ze die in de weekenden kwamen opzoeken, stroomde het geld de stad in. Setsjins ex-vrouw, Marina, hield samen met haar dochter

De mannen van Poetin_150x230_HR2.indd 17 13-05-2022 14:05

een huis aan in Londen. Igor Sjoevalov, de vicepremier, was eigenaar van het meest prestigieuze appartement van de stad, een penthouse dat uitkeek op Trafalgar Square. De zonen van Arkadi Rotenberg, Poetins oude judovriend die inmiddels ook miljardair was, bezochten een van de meest prestigieuze privéscholen van het land, terwijl zijn ex-vrouw Natalja uit winkelen ging en in het High Court een lucratieve scheiding probeerde af te dwingen. Sergej Zjeleznjak, de vicevoorzitter van de Doema en een van Ruslands meest uitgesproken patriotten, stak weliswaar sinds jaar en dag tirades af tegen de verderfelijke westerse invloed, maar dat liet onverlet dat zijn dochter Anastasia al jaren in Londen verbleef. Kortom: de lijst van Russische functionarissen die in Londen woonden was onuitputtelijk. 'Ze hebben zich op dit kleine eiland met het belabberde klimaat een uitstekend plekje verschaft,' snoof Poegatsjov. 'In het Verenigd Koninkrijk draait alles van oudsher om geld. Poetin stuurde zijn handlangers om de Britse elite te corrumperen.'

De stad was gewend geraakt aan de toestroom van Russisch geld. De vastgoedprijzen rezen de pan uit terwijl eerst de zakenmagnaten en vervolgens de hoge Russische functionarissen peperdure woningen in Knightsbridge, Kensington en Belgravia kochten. Een reeks uitgiftes van Russische aandelen, van in de eerste plaats Rosneft, Sberbank en VTB, betaalde de kantoorhuur van Londens dure pr-bedrijven en advocatenkantoren. Lords en oud-politici ontvingen royale salarissen om zitting in de raden van bestuur te nemen, waar ze in de praktijk overigens weinig inzage in de bedrijfsvoering hadden. De Russische invloed was overal. Aleksandr Lebedev, de oud-KGB'er en bankier die zich in Rusland opwierp als pleitbezorger van de vrije media, had *The Evening Standard* verworven, Londens meest gelezen en meest invloedrijke krant. Van lieverlee werd hij een graag geziene gast op de avondjes van de elite en werd hij uitgenodigd voor de meest prestigieuze diners. Dan had je ook nog Dmitri Firtasj, een Oekraïense zakentycoon en de favoriete gashandelaar van het Kremlin. In weerwil van zijn banden met Semjon Mogilevitsj, de invloedrijke en door de FBI gezochte Russische maffiabaas, groeide de miljardair Firtasj uit tot een gulle donateur van de universiteit van Cambridge. Zijn belangrijkste gunsteling in Londen, Robert Shetler-Jones, doneerde miljoenen ponden aan de tory's, terwijl invloedrijke partijbobo's zitting namen in de raad van Firtasj' British Ukrainian Society. Daarnaast waren er nog minder opvallende spelers. Ten minste een van hen had zich tussen de top van de toryelite weten te wurmen en was goede vrienden geworden met Boris Johnson, de toenmalige burgemeester van Londen. 'Bij spionnen denkt iedereen altijd aan de verdacht uitziende types met donkere brillen uit de films,' zei Poegatsjov. 'Maar hier zijn ze overal. Ze zien er doodgewoon uit. Ze vallen niet op.'

De mannen van Poetin_150x230_HR2.indd 18 13-05-2022 14:05

Poegatsjov had geen idee of de Kremlinboodschapper die hem waarschuwde dat alles in het VK in gereedheid was gebracht de waarheid sprak of hem alleen bang wilde maken. Maar op een gegeven moment – nadat hij die apparatjes onder zijn auto had gevonden en nadat hij er lucht van had gekregen dat Rusland op het punt stond het VK om zijn uitlevering te verzoeken – besloot hij het zekere voor het onzekere te nemen. Hij liet een bijeenkomst beleggen met een hoge functionaris binnen het Foreign Office (het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken). Maar ondanks zijn vroegere nauwe banden met Poetin en zijn uitgebreide netwerk onder de siloviki ('sterke mannen'), de Kremlinkliek bestaande uit oud-KGB'ers, werd die bijeenkomst op het laatste moment geannuleerd. In plaats daarvan kreeg hij bezoek van een agent van het Kremlin, die hem vertelde dat hij een man moest treffen die door de Russische inlichtingendienst binnen MI6 was gerekruteerd. Alles stond op zijn kop. Hij was bang dat de Britse regering het met de Russen op een akkoordje zou gooien en hem zou uitleveren. Daar kwam bij dat hij vraagtekens plaatste bij de manier waarop zijn vriend Boris Berezovski om het leven was gekomen. Deze felle Kremlincriticus was in maart 2013 dood aangetroffen op de badkamervloer van zijn landhuis in Berkshire, met zijn favoriete zwarte kasjmieren sjaal rond zijn nek. Op de plaats delict werd een ongeïdentificeerde vingerafdruk gevonden. Om redenen die onopgehelderd bleven stelde Scotland Yard geen onderzoek in, maar werd dat overgelaten aan de plaatselijke Thames Valley Police. Die noemde het zelfmoord en sloot de zaak.[9] 'Het lijkt erop dat er met Rusland is afgesproken om geen ophef te veroorzaken,' zei Poegatsjov ongerust.[10]

Op een dag in juni 2015, een paar weken na ons gesprek in zijn huis in Chelsea, was Poegatsjov plotseling niet meer in het VK. Al zijn telefoons stonden uit. Tijdens zijn vlucht had hij die langs de kant van de weg gedumpt. Hij negeerde het gerechtelijke verbod en had het land verlaten. Hij had het zelfs niet verteld aan zijn partner, Alexandra Tolstoj, de moeder van zijn drie jonge kinderen en een bekende societyfiguur in Londen. Zij zat tot laat op de avond te wachten of hij nog op de tachtigste verjaardag van haar vader zou verschijnen. Poegatsjov was voor het laatst gezien tijdens een bijeenkomst met zijn advocaten. Die hadden hem gewaarschuwd dat hij 10 miljoen pond nodig zou hebben om de borg te kunnen betalen in verband met het Russische uitleveringsverzoek dat nu elk moment kon komen. Maar tot zulke bedragen had Poegatsjov niet langer toegang. Een paar weken later dook hij op in Frankrijk, het land waarvan hij al in 2009 het burgerschap had verworven en waar de wet hem tegen uitlevering aan Rusland beschermde. Hij vluchtte naar de relatieve veiligheid van zijn villa in de heuvels boven de baai van Nice, een vesting die werd beschermd door een ondoordringbaar hoog ijzeren hek, een team aan

De mannen van Poetin_150x230_HR2.indd 19 13-05-2022 14:05

bodyguards en een batterij aan beveiligingscamera's die de minste beweging detecteerden.

Het gemak waarmee het Kremlin hem in Londen het juridische vuur aan de schenen kon leggen, maakte op Poegatsjov de indruk van, zoals de Russen dat zeggen, de eerste *lastotsjka*: de eerste zwaluw van de zomer. De Moskouregels hadden ingang in Londen gevonden. Het Kremlin kon de rechtsgang zo verdraaien en ombuigen dat die zijn belangen diende en zodat het grotere vraagstuk van de onteigening van Poegatsjovs miljardenimperium uit zicht verdween achter een woud van procedurele kwesties met betrekking tot zowel het bevel om zijn eigendommen te bevriezen als de vraag of Poegatsjov alle regels wel netjes had nageleefd. Natuurlijk was Poegatsjov zelf evenmin zonder zonde. Zo bleef onduidelijk wat er was gebeurd met die 700 miljoen dollar die hij van de Mezjprom-bank zou hebben weggesluisd. Maar toen meer informatie over zijn bezittingen boven tafel kwam, informatie die niet door het High Court werd aangevochten, bleek dat 250 miljoen dollar daarvan weer was overgemaakt aan de bank, terwijl het spoor van het restant doodliep bij bedrijfsliquidaties die werden geleid door een voormalige Poegatsjov-bondgenoot die inmiddels nauw met het Kremlin samenwerkte. Later zeiden Zwitserse officieren van justitie, nadat zij door Rusland waren verzocht om Poegatsjovs Zwitserse bankrekeningen te blokkeren, dat ze geen enkel bewijs hadden gevonden dat er strafbare feiten waren gepleegd rondom de overboeking van die 700 miljoen dollar van Poegatsjovs bedrijfsrekeningen bij de Mezjprom-bank op die Zwitserse bankrekening.[11]

Maar ook al hadden de advocaten van het Kremlin in het VK geen fraudezaak tegen hem geopend en ook al leken er geen bewijzen te zijn dat er geld was gestolen, toch werd Poegatsjov juridisch onophoudelijk bestookt. De advocaten van de Russische depositogarantie-instantie hielden vol dat ze konden aantonen dat hij de 'hoofdschuldige' was van het faillissement van de Mezjprom-bank. Een persoon die nauw contact had met de juristen zei: 'Als je geld krijgt van een toezichthouder, dan moet je dat gebruiken om de bank te helpen overleven, niet om jezelf uit te betalen.'[12] Hoewel het Kremlin Poegatsjovs zakenimperium had onteigend en hij inmiddels voor zijn leven vreesde, werd hij vanwege zijn vlucht naar het buitenland, oftewel minachting voor de rechtbank, bij verstek tot twee jaar gevangenisstraf veroordeeld. Tijdens deze laatste ronde aan zittingen werd hij regelmatig als leugenaar neergezet. Hij had de regels omtrent de bevroren tegoeden in de wind geslagen. En hij had niet alleen het land verlaten, maar ook clandestien het geld naar Frankrijk overgeboekt dat hij verkreeg dankzij de verkoop van twee auto's. Een van de rechters die over de zaak ging, Vivienne Rose, zei dat ze niet 'vond dat ze

De mannen van Poetin_150x230_HR2.indd 20 13-05-2022 14:05

kon afgaan op enige door hem overlegde bewijsstukken'. Overigens bleek een Nieuw-Zeelandse trust waarin hij tientallen miljoenen dollars aan bezittingen zou hebben ondergebracht, waaronder zijn huis in Chelsea, later nep te zijn.

Wat je ook op hem kon aanmerken, Poegatsjov hield vol dat hij het doelwit was van een Russische wraakactie die via het Britse rechtsstelsel werd uitgevoerd. Het Kremlin leek korte metten te willen maken met elke notie dat hij ooit veel connecties binnen het Kremlin had gehad of dat hij dingen wist die het Kremlin schade konden berokkenen. Door volop te profiteren van zowel de verminderde kennis over Rusland binnen de Britse inlichtingendiensten, gepreoccupeerd als ze waren met het monitoren van de terroristische dreiging die uitging van het moslimextremisme, als Poegatsjovs relatieve onbekendheid, wist het Kremlin te voorkomen dat vermoedens over mogelijke politieke motieven bij deze zaak de kop opstaken. Voordat de zaken in Londen een wending ten kwade namen, had Poegatsjov nooit een interview gegeven. Maar weinigen wisten wie hij was. De meeste mensen meenden dat de recent overleden Boris Berezovski degene was geweest die Poetin aan de macht had geholpen. De advocaten van Hogan Lovells hadden te horen gekregen dat Poegatsjov een onbeduidend persoon was en dat de zaak tegen hem niets met politiek te maken had. 'Ik heb geen enkel bewijs gezien van wat hij in het Kremlin deed,' zei iemand uit het juridische team van Hogan Lovells. 'We moeten ontzettend opletten. Poegatsjov lijkt maar wat te zeggen. De mensen die ik heb gesproken, doen hem af als niets meer dan een onbeschaamde oplichter.'[13]

In werkelijkheid had Poegatsjov in het hart van het Kremlin gewerkt en was hij op de hoogte van een aantal van de grootste Kremlingeheimen, waaronder dat van de manier waarop Poetin in werkelijkheid aan de macht was gekomen. Waarschijnlijk was dit een van de hoofdredenen waarom het Kremlin hem koste wat kost wilde aanklagen en in juridische netten wilde verstrikken. Poegatsjov had overigens al voordat het Kremlin zijn zakenimperium inpalmde, geprobeerd Rusland te verlaten en de eindeloze zakenintriges achter zich te laten. Destijds was hij al buitenspel gezet door Poetins KGB-trawanten uit Sint-Petersburg. Reeds in 2007 vroeg hij het Franse burgerschap aan. Volgens ingewijden werd Poegatsjov gestraft juist omdat hij zich probeerde los te scheuren uit dit hecht verweven systeem dat Rusland regeerde, de maffiaclan waarvan niemand zich ooit zou mogen losmaken. Een ervaren Russische bankier die betrokken was bij financiële operaties voor het Kremlin zei hierover: 'Poegatsjov was als een nier. Hij was cruciaal voor het functioneren van het systeem. Maar hij haalde zich dwaze dingen in zijn hoofd en dacht dat hij kon vertrekken om met zijn eigen bedrijf verder te gaan. Natuurlijk volgde toen het bevel dat hij moest worden vernietigd.'[14]

De mannen van Poetin_150x230_HR2.indd 21 13-05-2022 14:05

In zijn haastige vlucht van het Verenigd Koninkrijk naar Frankrijk liet Poegatsjov een aantal onthullende aanwijzingen achter. Met een gerechtelijk bevel in de hand, dat was afgegeven in de dagen na Poegatsjovs verdwijning, doorzochten detectives in dienst van de advocaten van het Kremlin zijn kantoor in Knightsbridge. Tussen de vele documenten bevonden zich ook een aantal diskettes. Een daarvan bevatte opnames: de Russische veiligheidsdienst bleek sinds eind jaren negentig al zijn bijeenkomsten in zijn kantoor in het centrum van Moskou te hebben afgeluisterd.

Op een van die opnames geeft Poegatsjov in klare taal uiting aan zijn gevoelens over Poetin en zijn berouw over de rol die hijzelf bij diens opkomst had gespeeld. Op het fragment is vastgelegd dat Poegatsjov in zijn kantoor een gesprek heeft met Valentin Joemasjev, de schoonzoon en vroegere stafchef van oud-president Boris Jeltsin. Tijdens het diner en bij een goed glas wijn bespreken ze de gespannen stand van zaken op een moment dat Moskou nog maar weer eens in een politieke crisis verkeert. Dit speelde zich af in november 2007, een paar maanden voordat Poetins tweede achtereenvolgende presidentstermijn ten einde liep. Dat was het moment waarop hij volgens de Russische grondwet zou moeten terugtreden. Hoewel Poetin in vage uitlatingen had gesuggereerd dat hij na terugtreding premier zou worden, bleven zijn ware bedoelingen in nevelen gehuld. De voormalige KGB'ers en inlichtingenmensen, die samen met Poetin hun opmars hadden beleefd, verdrongen zich al konkelend en intrigerend in de labyrintische wandelgangen van het Kremlin in de hoop dat zij, of hun kandidaat, als opvolger naar voren zouden worden geschoven.

Poegatsjov en Joemasjev proostten kalmpjes terwijl ze de voorlopige patstelling bespraken. De onzekerheid waardoor de opvolging werd omgeven riep bij hen sterke herinneringen op aan 1999, toen ze Poetins opmars hadden gefaciliteerd. Het leek eeuwen geleden. Inmiddels waren ze verdrongen door Poetins KGB-bondgenoten uit Sint-Petersburg. Inmiddels waren ze als relieken uit een vervlogen tijdperk. Terwijl de constellatie van de macht onherroepelijk was veranderd, probeerden zij zelf nog altijd de vinger te leggen op wat er nu precies was gebeurd.

'Weet je nog hoe het was toen hij aan de macht kwam?' vraagt Poegatsjov op de opname. 'Hij zei dan: "Ik ben slechts de manager. Ik ben ingehuurd."' In die periode nam Poetin de leidersrol schoorvoetend op zich en leek hij zich plooibaar en inschikkelijk op te stellen ten opzichte van diegenen die hem aan de macht hadden geholpen. 'Tussen ons gezegd denk ik dat hij het oorspronkelijk in zijn hoofd had om rijk te worden, een gelukkig leven te leiden en zijn eigen zaakjes goed te regelen,' gaat Poegatsjov verder. 'In feite regelde hij dat heel snel [...]. Maar toen de vier jaar van zijn eerste termijn voorbij waren, be-

De mannen van Poetin_150x230_HR2.indd 22 13-05-2022 14:05

sefte hij dat hij vanwege bepaalde dingen die waren gebeurd nooit zou kunnen aftreden.'

Poetins eerste presidentstermijn was gedrenkt in bloed en stond bol van controverses. In die jaren werd de manier waarop Rusland werd bestuurd op zijn kop gezet. Hij kreeg te maken met een aantal dodelijke terroristische aanvallen, waaronder de grootschalige gijzeling door Tsjetsjeense terroristen in het Doebrovkatheater in Moskou in oktober 2002. Die gijzeling eindigde met meer dan honderd burgerdoden, doordat de Russische veiligheidsdiensten de bestorming verknoeiden en de theaterbezoekers vergasten in plaats van ze te bevrijden.

Ook Poetins aanpak van de rebellen in de opstandige republiek Tsjetsjenië, in de noordelijke Kaukasus, resulteerde in het verlies van duizenden mensenlevens. Onder hen waren de 294 mensen die omkwamen tijdens een reeks bombardementen op flatgebouwen. In Moskou werd gefluisterd dat Poetins veiligheidsdiensten zelf achter deze bloederige aanvallen zaten, niet in de laatste plaats omdat het ertoe leidde dat de repressie toenam en Poetin zijn machtspositie kon versterken.

Algauw werden de oligarchen, die in de jaren negentig nog hadden kunnen doen wat ze wilden, in het gareel gebracht. Door middel van slechts één grote rechtszaak tegen de rijkste man van het land wisten Poetin en zijn kliek de vrijemarktprincipes van de Jeltsin-tijd te beteugelen en de rol van de staat opnieuw te vergroten.

'Volgens mij had hij het prima gevonden om na vier jaar te vertrekken,' gaat Poegatsjov verder. 'Maar toen kreeg je al die ophef. Ten opzichte van het Westen bestaat er nu zo'n gevaarlijke patstelling dat het haast de Cubacrisis lijkt. En inmiddels is hij nog verder gegaan [...]. Hij weet dat als hij nog verder gaat, het uitgesloten is dat hij ooit zomaar kan vertrekken.'

Wat beide mannen betreft, maakte het machtssysteem dat Poetin had vormgegeven, en waarin de president zo veel macht naar zich toe had getrokken dat alles van hem afhankelijk was geworden, een allesbehalve stabiele indruk. 'Het is een kaartenhuis. Je hoeft maar één kaart weg te trekken en het hele bouwsel stort in [...]. Hij weet dit allemaal, maar hij kan zichzelf niet veranderen.'

'Ik heb niet de indruk dat hij dit begrijpt,' zegt Joemasjev.

'Het zou vreemd zijn als hij zei: "Alles wat ik heb gedaan was achterlijk,"' onderbreekt Poegatsjov hem. 'Veel van zijn besluiten zijn gebaseerd op hoe hij denkt dat de wereld wordt gerund. Neem nu het thema patriottisme: dat gelooft hij echt. Wanneer hij zegt dat het uiteenvallen van de Sovjet-Unie een tragedie was, gelooft hij dat echt [...]. Hij heeft gewoon zulke waarden. Wat hij doet, meent hij. Zijn fouten zijn gemeend.'

De mannen van Poetin_150x230_HR2.indd 23 13-05-2022 14:05

Vaak rechtvaardigde Poetin zijn toenemende greep op alle machtsniveaus – zoals het afschaffen van de gouverneursverkiezingen en het ondergeschikt maken van de rechtspraak aan het *diktat* van het Kremlin – met het argument dat dergelijke maatregelen nodig waren om een einde te maken aan de chaos en crisissituatie van de jaren negentig en een nieuw tijdperk van stabiliteit in te luiden. Maar achter deze patriottische borstklopperij, die ogenschijnlijk de besluitvorming in belangrijke mate voortdreef, ging een andere en nog veel verontrustender beweegreden schuil. Want niet alleen hadden Poetin en de KGB'ers die via een netwerk van loyale bondgenoten de economie runden, het monopolie op de macht verworven, maar ze hadden ook een systeem geïntroduceerd waarin overheidsfuncties werden gebruikt als middel tot zelfverrijking. Dit had natuurlijk helemaal niets meer te maken met de antikapitalistische, antiburgerlijke Sovjetprincipes die ze ooit in acht zeiden te nemen.

'Die mensen zijn mutanten,' zegt Poegatsjov. 'Ze zijn een amalgaam van de homo sovieticus en de onbeteugelde kapitalist van de afgelopen twintig jaar. Ze hebben zoveel gestolen, er is zoveel in hun zakken verdwenen. Al hun gezinnen leven in Londen. Toch menen ze het, wanneer ze zeggen dat ze iemand om patriottische redenen moeten verpletteren. Maar wanneer ze Londen tot hun doelwit maken, zullen ze eerst hun gezinnen daar weg moeten halen.'

'Ik vind het rampzalig,' zegt Joemasjev. 'Vrienden van mij die in het Kremlin werken geven onverbloemd toe hoe geweldig het is dat ze daar zo rijk kunnen worden. In de jaren negentig zou dat niet zijn geaccepteerd. Je ging in zaken óf je werkte voor het land. Nu gaan ze voor de staat werken om geld te verdienen. Ministers geven vergunningen af om geld te verdienen. En natuurlijk komt dit allemaal van de baas [...]. Het eerste gesprek dat [Poetin] heeft met een nieuwe functionaris gaat als volgt: "Dit zijn je zaken. Deel het alleen met mij. Als iemand je aanvalt, verdedig ik je [...] en als je niet [je positie gebruikt om geld te verdienen] ben je een idioot."'

'Poetin zei dit openlijk,' zegt Poegatsjov. 'Ik weet nog dat hij tijdens een gesprek tegen me zei: "Waar wacht die vent op? Waarom slaat hij zijn slag niet? Waar wacht hij op? Hij verkeert in de juiste positie. Tijd om te verdienen." Deze mensen hebben bloed gedronken. En nu kunnen ze niet meer stoppen. Nu zijn de staatsfunctionarissen de zakenlieden.'

'Er zijn nog maar weinig echte zakenmensen over,' stemt Joemasjev in terwijl hij somber zijn hoofd schudt. 'De sfeer [...] in dit land is zo veranderd. De lucht is nu anders. Die is verstikkend. Verstikkend.'

De twee mannen zuchten. Alles was veranderd – behalve dan hun neiging hun eigen rol te verheerlijken. 'De jaren negentig waren zo geweldig, omdat er geen leugens waren,' gaat Joemasjev verder.

De mannen van Poetin_150x230_HR2.indd 24 13-05-2022 14:05

'Absoluut,' zegt Poegatsjov. 'Mijn hele leven lang stond de waarheid gelijk aan vrijheid. Ik verdiende geen geld om rijk te worden, maar om vrij te zijn. Hoeveel kun je immers uitgeven? Zolang je genoeg hebt om twee spijkerbroeken te kopen, is het goed. Maar een zekere mate van onafhankelijkheid gaf me één ding: ik hoef niet te liegen.'

De twee mannen hadden de indruk dat de president zich had omringd met jaknikkers. Die brachten stuk voor stuk lange toosten uit op Poetin en hielden hem daarbij voor dat hij door God was gestuurd om het land te redden en dat zij zouden doen wat hij wilde. Toch had Poegatsjov het idee dat deze jaknikkers zich bewust waren van zowel de diepe hypocrisie van het systeem als de pseudodemocratie en enorme corruptie van de partij van het Kremlin, Verenigd Rusland.

'Kijk naar de mensen rond vv [Poetin], die zeggen "Vladimir Vladimirovitsj, je bent een genie!"' zegt Poegatsjov. 'Als ik naar ze kijk: ze geloven nergens in. Ze weten dat het allemaal gelul is. Verenigd Rusland is gelul, de verkiezingen zijn gelul, de president is gelul. Maar hoewel ze dat allemaal weten, stappen ze toch het toneel op om te zeggen hoe geweldig alles is. Neem nou al die toosten die ze uitbrengen, het is allemaal één grote leugen. Ze hangen een zwamverhaal op [...] over hoe ze samen zijn opgegroeid, samen in de schoolbanken hebben gezeten. Maar tegelijkertijd zeggen de kerels in het kantoor ernaast: "Zodra hij zich blootgeeft, maken we hem af." Het is zo cynisch. Ik kan me niet voorstellen dat ze zich op hun gemak voelen. De machthebbers [...] ik heb medelijden met ze. Ze stelen links en rechts en vervolgens zeggen ze in het openbaar dat Poetin de corruptie bestrijdt. Als ik naar ze kijk denk ik: zo loopt het dus af. Ik heb medelijden met ze [...] vv vroeg altijd: "Wat is dat woord ook alweer dat met een 's' begint? *Sovest*: geweten." Daar hebben ze geen zintuig voor. Ze begrijpen het gewoon niet. Ze zijn het woord en de betekenis ervan vergeten. Ze zijn volkomen verdorven geraakt.'

De twee mannen waren het erover eens dat alle verworvenheden van het Poetin-tijdperk tot dat moment – de economische groei, de gestegen inkomens, de rijkdom van de miljardairs die Moskou hadden omgetoverd tot een blinkende metropool waar chique buitenlandse auto's door de straten reden en hippe cafeetjes hun deuren openden – moesten worden toegeschreven aan de scherpe stijging van de olieprijzen onder Poetins presidentschap. 'In 2000 waren we dolblij dat de olieprijs op 17 dollar stond,' zegt Joemasjev. 'Toen jij en ik aan de macht waren, stond die op 6 of 10 dollar. Op het hoogtepunt dat ik meemaakte was het twee of drie weken lang 16 dollar. Nu staat die op 150 dollar en het enige wat ze doen is spuuglelijke huizen voor zichzelf bouwen.'

'De staat doet niets met het geld. Ze hadden de infrastructuur van het hele

De mannen van Poetin_150x230_HR2.indd 25 13-05-2022 14:05

land kunnen transformeren. Maar hij denkt dat alles wordt gestolen als we wegen aanleggen [...]. Wat gaat de tijd toch snel,' zegt Poegatsjov.

'Acht jaren zijn inmiddels verstreken. In 2000 gaven we de baas een geoliede machine. Alles functioneerde. En wat kregen wij?' vraagt Joemasjev.

'We hadden niet door dat hij de boel niet vooruit zou helpen. Ik dacht dat hij liberaal en jong was,' antwoordt Poegatsjov.

'Wat voor mij vooral telde was dat hij jong was,' zegt Joemasjev.

'Je weet dat hij van een andere soort bleek.'

'Ja, het is een ander slag mensen,' beaamt Joemasjev.

'Het zijn andere, typische mensen. Dat hadden we destijds niet in de gaten. Wie dat wel in de gaten had was Oestinov [de openbaar aanklager],' zegt Poegatsjov. 'Hij zei tegen me: "Die kerels van de veiligheidsdiensten zijn anders, weet je. Zelfs al zou je al hun bloed uitzuigen en er een ander hoofd op zetten, zouden ze nog anders zijn. Ze leven binnen een eigen systeem. Je kunt niet een van hen worden. Het is een totaal ander systeem."'

De opname biedt een uniek inkijkje in de onverhulde opvattingen van twee van de mannen die Poetin aan de macht hielpen. Ze toont hun afgrijzen over het systeem dat ze mede optuigden. Dit boek vertelt het verhaal van dat systeem: dat van de opkomst van Poetins KGB-trawanten en de manier waarop ze 'muteerden' binnen het nieuwe kapitalisme. Het is het verhaal van de overhaaste overdracht van de macht van Jeltsin op Poetin en van de manier waarop daardoor het ontstaan van een deep state van KGB-agenten werd gefaciliteerd. Weliswaar bestond die 'schaduwstaat' ook al tijdens de Jeltsin-jaren, maar onder Poetin kon die de macht volledig naar zich toe trekken. Dat zou uiteindelijk ook het Westen in gevaar brengen.

Het aanvankelijke doel van dit boek was om in kaart te brengen hoe Poetins voormalige KGB-vrienden de Russische economie inpalmden. Gaandeweg werd het echter een onderzoek naar iets wat nog veel schadelijker was. Uit een eerste ronde van onderzoek – en vervolgens ook uit de gebeurtenissen – bleek dat de kleptocratie van de Poetin-jaren niet alleen bestond om ervoor te zorgen dat de vrienden van de president hun zakken konden vullen. Het resultaat van de overname door de KGB van de economie, en tevens van het nationale politieke systeem en het rechtsstelsel, was een regime waarin de miljarden die Poetins kornuiten tot hun beschikking kregen, actief werden ingezet om de instituties en democratieën van het Westen te ondermijnen en corrumperen. De KGB-tactieken uit de Koude Oorlog, toen de Sovjet-Unie door middel van zogenaamde 'actieve maatregelen' tweedracht in het Westen wilde zaaien, aan verwante politieke partijen doneerde en zijn grote 'imperialistische' vijand wilde ondermijnen, werden afgestoft en in ere hersteld. Met dit grote verschil

De mannen van Poetin_150x230_HR2.indd 26 13-05-2022 14:05